Стоян Витлянов (Шумен)

НОВООТКРИТИ ЦАРСКИ СГРАДИ ОТ IX - X ВЕК ВЪВ ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ

/предварително съобщение/

Предмет на настоящото научно съобщение са две новооткрити граждански постройки, разположени в южната част на дворцовия център на Велики Преслав,[1] които представляват част от столичната представителна архитуктура през IX - X век.

Системните археологически проучвания, провеждани на това място в продължение на девет последователни археологически кампании[2], внесоха яснота и допълниха картината относно строителната история в тази част на града.

Двете сгради (обозначени за по-голяма яснота в текста съответно с А и Б), макар и разположени в непосредствена близост до вътрешните лица на южната и западната крепостни стени, са позволявали свободното маневриране на защитниците на града, посредством оставените между и около тях широки проходи. Подобна планова структура на сгради, разположени в близост до крепостни стени, води своето начало още от античността и остава доминираща през цялото средновековие.

В архитектурно отношение планът на източната сграда А принадлежи към широко разпространения в преславската архитектура верижен план[3], включващ наредени едно до друго правоъгълни

---

[1]Цялостното публикуване на резултатите от археологическото проучването на тези две сгради ще бъде направено от автора на настоящото съобщение в подготвяната за печат монография под работно заглавие "Преславски дворцови сгради".

[2]Системното проучване на строежите в тази част на града започнаха през пролетта на 1984 г. под ръководството на автора на настоящото съобщение.

[3]**Кр. Миятев.** Жилищната архитектура в България през IX - X в. - ИАИ, XXIII, 1960, с. 5 и сл.; **Същият**. Архитектурата в Средновековна България. С., 1965, с. 68 -71; **В. Иванова.** Разкопки на Аврадака в Преслав. - РП, III, 1948, с. 13 - 61, обр. 59; **Й. Чангова**. Гражданска постройка в местността "Селище" в Преслав. - ИАИ, 31, 1969, с. 211 - 229; **Същият**. Гражданските постройки в Преслав. - В: Преслав, т. I, С., 1968, с. 139 -145; Търговски помещения край Южната крепостна стена в Преслав. - ИАИ, XXI, 1957, с. 223 - 291; **В. Антонова, Цв. Дремсизова.** Проучвания в местността "Селище" в Преслав през 1960 и 1961 г. - В: Преслав, т. I, С., 1968, с. 158 - 170; **К. Попконстантинов.** Граждански комплекси в Плиска и Преслав. - В: Средновековният български град. С., 1980, с. 124 - 128; **С. Бояджиев.** По някои въпроси на градоустройството на Велики Преслав. - В: Средновековният

помещения. Плановата структура и организацията на помещенията на сградата са подчинени на обща идея, изградена на принципа на разполагане на жилищното пространство в една ос, перпендикулярно на оста на влизане в тях. Достигналите до нас строителни останки от цялостната конструкция на сградата дават основание да се предположи, че основната строителна техника, използвана при този градеж, е масивен, като всички стени са носещи. Не е изключено, обаче, при изграждането на недостигналия до нас втори етаж с цел олекотяване на постройката, да е била използвана дървено - скелетна или смесена конструкция.

Сграда **А** включва в своята планова схема единадесет правоъгълни помещения с почти еднаква форма и размери. Средните големини на помещенията варират около 5 Х 4.50 м. Влизането в тях е ставало посредством входове с ширина около 1,00 м, разположени по северната страна на помещенията. Пред помещение № 7 се попадна на разрушен вследствие на силен пожар обработен варовиков камък с размери 1, 20 Х 0,45 м, който служел за праг на входа към помещението.

Градежът на сградата е от плочести ломени пясъчници, разположени в хоризонтални редове, споени с жълта глина. Разпределителните и надлъжните им зидове, които са конструктивно свързани помежду си, са вкопани на дълбочина около 0,60 - 0,70 м в здравия терен. В градежа на най-долните редове на всички зидове са употребени речни волутъци и грубо очукани камъни. По-горните редове са зидани по правило от обработени плоски пясъчници. В суперструкцията се наблюдава един често срещан в преславската архитектура строителен прийом[4] - леко издаден навън от банкета на основите подравнителен цокъл, имащ за цел да заздрави носещите зидове.

Подовото ниво на всички помещения е наравно с това на терена пред сградата, което не е наложило изграждането на стъпала, както това много добре се забелязва при някои от търговските помещения отвън на вътрешната крепостна стена.[5]

български град. С., 1980, с. 131 - 135; **Ст. Бонев.** Архитектурен комплекс в Преслав. - В: Преслав. С., 1993, с. 56 - 77; **Т. Тотев.** Манастирът в "Тузлалъка" - център на рисувана керамика в Преслав през IX - X в. - В: РП, VIII, 1982, с. 25 - 44; **Т. Тотев.** Нови наблюдения и данни за облика на гражданската архитектура през Първото българско царство. - В: Преславска книжовна школа, т. 1, С., 1995, с. 317 - 331, и др.

[4] **Т. Тотев.** Манастирът в "Тузлалъка"-център на рисувана керамика... с. 78.

[5] **Й. Чангова.** Търговски помещения край южната крепостна стена..., с. 223 - 291.

В нито едно от помещенията не бяха открити следи от подови настилки. Подовите нива на всички помещения представляват добре трамбована жълта глина. Не е изключено обаче те да са били покрити с каменни плочи или тухли, които не са достигнали до нас. Върху някои от подовите нива бяха открити следи от силен пожар и голям брой ковани железни гвоздеи, останали вероятно след изгарянето на съществуващите тук солидни дървени конструкции. Липсата на отоплителни съоръжения и подова настилка, дълбоко вкопаните до твърд терен основи, както и широките до 1, 00 м разпределителни зидове на сградата, оправдано подсказват, че разкритите помещения представляват приземната част на голяма двуетажна сграда. За наличието на втори етаж свидетелстват и нейните дълбоко вкопани каменни основи.

Долният етаж - по аналогии с други подобни постройки - най-вероятно е служел за стопански и складови нужди, а горният - за живеене. Възможно е последният, по северното си лице, да е завършвал с открита галерия, оформена с издаващи се извън основите веранди, стъпващи на колонада, която прекъсвала до прохода. За последното загатват откритите пред третото и четвъртото помещение профилирани каменни бази (0,50 Х 0,50 м), разположени на 1, 60 м от северното лице на сградата, които са служели за подложки на колоните на дървената веранда.

Състоянието, в което е достигнала до нас сградата, не ни позволява да изкажем предположения за това как е могло да става изкачването на горния етаж. По всяка вероятност то ще да е ставало по вътрешни еднораменни стълби, разположени в някои от приземните помещения, или посредством директна стълба направо от двора, по които се излизало на широк, дълбоко отворен към двора чардак. От него се влизало в жилищните помещения, за чийто луксозен интериор можем да съдим донякъде от откритите в насипите от рушевините части от каменни облицовки на стените, късове от тухли (използвани вероятно за оформянето на арки), мраморни облицовъчни украси, фрагменти от разноцветни гладки и фасетирани прозоръчни стъкла, монтирани в оловни рамки, за което свидетелстват намерените оловни ленти. Тези и други данни, както и многобройният и разнообразен по характер и предназначение археологически материал, открит в някои от помещенията, недвусмислено свидетелстват, че етажът над приземието е задоволявал жилищните нужди на столичната аристокрация. Не е изключена и възможността в тази сграда да е

бил настанен и част от офицерския състав, ръководещ охраната на крепостната стена и близките дворцови сгради. Тук някъде наблизо, а може би и в приземната част на сградата, по всяка вероятност са били настанени войниците от дворцовата охрана.

За цялостния облик на верижната постройка днес е трудно да направим по-категорични предположения и изводи. Отсъст-вието на данни за височината на приземието и евентуалния втори етаж, както и на редица други строителни елементи, като разположението на врати, прозорци, стълбища, фасадно оформяне и т.н., са една от причините, които не позволяват да бъде възстановен нейният първоначален архитектурен образ. В това отношение единствените сигурни данни за нейната, макар и хипотетична възстановка - остават достигналият до нас архитектурен план, част от строителните материали, някои архитектурни детайли, начинът на градеж и близките аналогии с други подобни постройки, предимно от Плиска и Велики Преслав. Именно на тази база са направени изказаните вече по-горе от нас предположения за евентуалния архитектурен облик на проучваната сграда.

Втората сграда (сграда Б), разположена западно от сграда А, е със същата ориентация - изток - запад. От западната страна тя е отделена от крепостната стена с проход, широк 2,5 м. Вътрешността на сградата е разделена на десет нееднакви по размери помещения, които са достигнали до нас разрушени почти до основи, а в отделни участъци са запазени само леглата на зидовете.

В архитектурно отношение сграда **Б** се отличава по-ложната си планова композиция и се отнася към сградите с помещения, включени в правоъгълник. Общо десетте помещения, разположени в две редици, придават на сградата сложна планировка, близки аналогии на която в столичните центрове не е трудно да се посочат. С подобен многоклетъчен сложен план изглежда са били къщите на плисковските боляри Есхач и Чеслав, и тези, които княз Борис подарил на свети Климент Охридски в Девол,[6] които възпроизвеждат плановата композиция на ханските жилища и на архиепископския дворец при Голямата базилика.[7] По същата планова схема били построени и някои граждански и манастирски

[6] **Теофилакт Охридски.** Житие на Климент Охридски. С., 1965, с. 103 и сл.

[7] **Т. Тотев и П. Георгиев.** Нови данни за облика на някои манастири в Плиска и Преслав. - В: Българско средновековие. Българо - съветски сборник в чест на 70 годишнината на проф. Ив. Дуйчев. С., 1980, с. 130 и сл.

постройки във Велики Преслав.[8] Всъщност, и в двата случая се касае за монументални каменни сгради, с дълбоко вкопани основи, състоящи се от различен брой помещения (пет, седем, девет), включени в правоъгълник.

По начин на градеж сградата, подобно на тази от източната страна, е изградена от плочест камък на кална спойка. Основите ѝ са фундирани в здравия терен на дълб. 0,70 - 0,80 м. Дебелината на всички зидове е около 0,90 -1,00 м. Размерите на помещенията са различни и обикновено варират около 4,00 Х 3,50 м. Основните разпределителните зидове на помещения са конструктивно сързани, както в основи, така и във височина, което свидетелства за тяхното едновременно изграждане и функциониране. За съжаление, по време на разкопките не бяха засвидетелствани никакви следи от първоначалните входове на сградата. Безспорно такива са съществували на северните помещения, както е при сграда А. Освен тях обаче, такива входове без съмнение е имало и отвътре между отделните помещения, които са осигурявали преминаването от едно помещение в друго.

За първоначалното предназначение на тази сложна по план постройка е трудно да се каже нещо по-определено. Разположението ѝ в непосредствена близост до сграда А, позволява да се приеме, че върху нейните - еднакво дълбоки с другата верижна постройки основи -, е стъпвал евентуален втори етаж. Възможно е неговото разпределение да е било по-различно от приземието. Качването на етажа вероятно е ставало по вътрешна дървена стълба, която отвеждала до обширна зала, стъпваща върху основите и разпределителните зидове на долния етаж.

Как е изглеждала тази предполагаема от нас сграда, засега е трудно да кажем. Няма съмнение обаче, че тя е имала официален, представителен характер, докато приземният етаж се е използвал, както и при източната сграда, за складови и сервизни помещения. Тъй като пред северната надлъжна фасада на сградата не се намериха следи от каменни бази за дървената конструкция на чардачно - колонната система, трудно е да изкажем предположения за нейното фасадно оформление. Откритите в помещенията, в насипите над тях, и в дворното пространство

[8] **Н. Ангелов и С. Станчев**. Гражданска постройка в местността Бял бряг на Преслав. - ИАИ, XX, 1955, с. 429 и сл.; **В. Иванова.** Разкопки на Аврадака в Преслав. - РП, III, С., 1949, с. 46 и сл. **Т. Тотев.** Тридесет години археологически разкопки в Преслав. - Археология, 1974, кн. 3; Нови данни за облика на някои манастири...с.130 и сл. /в съавторство с П. Георгиев/.

археологически материали, като: скрепващи официалната и личната кореспонденция оловни печати (моливдовули) на византийски и български владетели, лични бронзови печати, писала, обковки на книги, сребърен медальон с позлата, фрагменти от луксозни бронзови и глазирани керамични съдове, прибори за хранене (костена лъжица, бронзова вилица и нож с украсена костена дръжка), части от везни, бронзова кадилница, колонни апликации, украса за дрехи и други, дават основание да говорим за представителния характер на разрушената почти до основи сграда. За това свидетелстват и отделните архитектурни елементи от украсата и конструкцията на сградата, като подпокривни корнизи, капители, и други, голяма част от които по-късно били унищожени в изкопаните на това място през турската епоха няколко големи варници. Стените на сградите били измазани отвътре и отвън с хоросан, за което свидетелстват намерените парчета от мазилка. Освен като обрушени парчета, следи от хоросанова мазилка личат и на няколко места от достигналата до нас зидария и то главно около фугите, запълвайки по този начин неравната каменна зидария. Няма съмнение, че и двете сгради със своя изискан градеж и богат луксозен материал, намерен в тях, най-вероятно трябва да се свърже с живота на високопоставени и приближени на владетелския двор хора.

Покривните конструкции на сградите били покрити с керемиди от двата познати в старобългарското строителство типа, tegulae и imbrices, върху голяма част от които има вдълбани с пръсти или остриета още преди изпичането на глината релефни в най-различни варианти.

Стратиграфските наблюдения и откритият археологически материал свидетелстват, че началния етап от изграждането на сградите трябва да отнесем в годините на изграждането на южната крепостна стена или наскоро след това, което по време се отнася в края на VIII - началото на IX век. В края на X век сградите били вече в рушевини, върху които по-късно, в годините на византийското робство, започнали да изграждат леки наземни постройки.

На север от двете сгради е бил оформен просторен незастроен двор, който се явява неделима част от архитектурния ансамбъл на тази част от града. Тази голяма дворна площ, незаета от други постройки, осигурявала свободен достъп не само до двете сгради, но и до разположената в източната част на този двор

малка кръстокуполна църква[9], обслужваща най-вече обита-телите на сградите и съседните военни и административни постройки. Без съмнение, дворното пространство е имало харак-тер на голям градски площад, чиято представителност се определяла не само от монументалността на двете сгради и засвидетелствания отчасти пред тях каменен плочник, но и от църковната сграда, отворена с главния вход към дворното пространство и жилищните сгради, от красиво оформения каменен басейн[10] пред входа на южната крепостна порта, както и от други - недостигнали до нас - монументални дворцови сгради, за чиито функционални и естетически качества могат само да се правят догадки и изказват предположения. Неговото оформяне и функциониране, безспорно е било съобразено с двете представи-телни сгради в тази част на града и се явява неделима част от столичния дворцови център.

В заключение на тези кратки предварителни бележки за характера и архитектурния облик на новооткритите дворцови сгради, можем с основание да отбележим, че те, заедно с другите богато строени и красиво оформени дворци и църкви, допълват картината за великолепието на монументалните столични постройки на Велики Преслав през IX - X век.

NEWLY DISCOVERED ROYAL BUILDINGS FROM THE 9th-10th CENTURY IN VELIKI PRESLAV

Stoyan Vitlyanov (Shoumen)

(summary)

The present preliminary communication announces some of the more important results arrived at during the excavation of two buildings in the southern part of the royal citadel of Veliki Preslav. The archaeological investigations which were carried out showed that the newly found edifices were closely connected and were part of the capital royal centre. Together with the other richly built and

[9] **Ст. Бонев.** Църквата при южната порта на Вътрешния град на Преслав. - Археология, 1992, кн. 2, с. 44 - 49.

[10] **S. Bonev.** Le bassin decorativ à Preslav. - In.: Bulletin de l'institut d'archeologie, XXXVIII, 1995, p. 65 -76; **Същият**. Преславската фиала. - Преслав, т. 5, С., 1993, с. 52 - 67.

beautifully adorned palaces and churches they rounded off the grand panorama of the monumental capital buildings in Veliki Preslav during the 9th-10th century.